

Historical and social conditions introduction of the multiple study system of education and its role in forming the right of representation personality

Історичні та соціальні передумови запровадження багатоступінчастої системи освіти та її роль у формуванні правосвідомості особистості

Nataliia Brovko

Key words:

jesuit, personality, legal consciousness, religion, socium, university.

Ключові слова:

єзуїтство, особистість, правосвідомість, релігія, соціум, університет.

Постановка проблеми. Правосвідомість як філософсько-правовий феномен сягає давніх часів, охоплюючи міфологічний і релігійний світогляди, згідно з якими суспільний порядок повинен породжувати космічний і природний порядок, ґрунтуючись на ідеології космологічних міфів, які негативно оцінюють хаос і безлад.

Протягом усього багатоговікового періоду генезису соціуму безпосередній вплив на життєві цінності індивідууму мали релігійні догмати та ідеологічні установки, моральні та правові норми, які визначали загально визнані спільнотою цілі й інтереси її життєдіяльності. Вони формувались під впливом філософсько-правових, морально-етичних, ментально-традиційних та інших факторів, які знайшли своє відображення в пам'ятках культури та права, працях видатних філософів, правників, психологів, педагогів, вихователів, представників інших галузей наукової думки.

Деякі сутнісні аспекти генези суспільної правосвідомості та правової культури аналізували С. Алексєєв, Р. Байніязов, А. Валіцький, А. Гетьман, І. Гобозов, Ю. Грошовий, С. Гусєв, О. Данильян, О. Дзюбань, В. Желтова, Д. Керімов, М. Костецький, Н. Костеціка-Кушакова, В. Малахов, В. Нерсесянц, І. Нікітіна, О. Потякін, П. Рабінович, В. Сальніков, М. Смоленський, М. Соболева, Є. Соловійов, О. Спіркін, В. Сташис, В. Тацій, Ю. Тихонравов, Ю. Тодика, В. Толстих, С. Ханєєв, Є. Чіченєва, Б. Чміль та багато інших.

Питання, пов'язані з визначенням природи, сутності та закономірностей генезису процесу отримання освіти та її ролі у формуванні правосвідомості та правової культури як взаємопов'язаних філософсько-правових категорій і суспільно-соціальних явищ, досі залишаються малодослідженими, є актуальними та потребують глибокого філософсько-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Правосвідомість – багатогранне поняття, яке визначається, зокрема, як сукупність раціональних рис характеру особистості, які не тільки відображають усвідомлення правової дійсності, але й впливають на неї, формуючи готовність індивідуума до правової поведінки, прийнятної в соціумі.

Хоча всю систему освіти та наукові знання Середньовіччя було головним чином запозичено з праць Аристотеля, Платона, Квінта Муція Сцеволи Доміція Ульпіана, Трибоніана та Феофіла (авторів *Corpus iuris civilis*), а також інших виданих філософів і правників Античності, у практиці правового виховання та навчання фахівців із галузей права натомість мав місце превалюючий вплив християнських догм¹. Зокрема, це виявлялося у вибірковій імплементації античних філософських постулатів, при цьому прилаштованих до християнської доктрини, до допущених релігійною цензурою системи знань, які мали змогу отримувати студенти.

¹ Література Середньовіччя. Харків: «Ранок», 2001. С. 14.

Невипадково, що формуванням навчальних програм і встановленням засад навчального процесу тих часів займалися переважно представники католицької церкви, серед яких варто особливо відзначити таких як:

Боецій, який систематизував основні положення вчення Аристотеля, відомі до XII століття; ввів вербальні концептуальні категорії, що склали основу схоластики, яка, посуті, стала альтернативою античній філософії²;

Кассіодор – «батько» середньовічної риторики, в основу якої лягла латинська риторика; ініціатор залучення ченців до переписування стародавніх манускриптів³;

Ісідор Севільський – автор першого наукового енциклопедичного словника та розробник програми «семи вільних мистецтв»⁴;

Беда Венерабіліс – розробник теорії Чотирьох смислів Священного Письма, яка стала підґрунтям середньовічної екзегетики – розділу богослов'я, що займається тлумаченням біблійних текстів⁵;

Іоанн Скот Еріугена, який переклав на латину знамениті «Ареопагітики» та коментарі до них візантійського мислителя Максима Сповідника. У своєму трактаті «Про розділення природи» він змалював світовий космічний процес, який у неоплатоністській манері починається з «першої природи», представленої абсолютною «божественною єдністю»⁶;

Ансельм Кентерберійський – засновник реалізму як теологічного догмату, який ґрунтувався на принципі «онтологічного доведення буття Бога» та полягав у тому, що Бог існує, оскільки існує поняття найвищої, максимально досконалої істоти⁷;

Роджер Бекон, який захищав ідею єдності філософії й теології як таких, що не суперечать одна одній, оскільки друга вчить, для чого всі предмети призначені Богом, а перша — як і через що виконується це призначення⁸.

Отож, як зазначав французький історик Жак Ле Гофф, у всій Західній Європі раннього Середньовіччя єдиними осередками культури були монастирі та королівські двори та саме там збирались майстри різних професій: будівники, каменярі, скульптори, швачки, ткачі, ювеліри, художники. При монастирях люди могли отримати освіту, у собори ходили прочани поклонитися святим мощам. У монастирях зберігалися цінні античні рукописи, а також середньовічні манускрипти, у яких містилися чарівні мініатюри, найчастіше виконані самими ченцями⁹.

Безумовно, щоб засвоїти, а тим більше творчо осмислити та застосовувати інформацію, накопичену зазначеними й іншими видатними мислителями та просвітниками, вже було недостатньо обмеженої освіти, яку надавали середньовічні європейські монастирські (при монастирях для хлопчиків, яких готували до релігійної діяльності), «внутрішні школи» та «зовнішні школи» (для синів світських феодалів), єпископські чи кафедральні (відкривалися при єпископських резиденціях) чи церковно-приходські школи (що утримувалися повітовими священиками). До того ж назрівав конфлікт між духовною та світською освітою, що призводило до виникнення нових типів шкіл, зокрема, гільдійських і цехових шкіл, які утримувалися коштом міського самоврядування (магістрату). У цих школах дітей навчали читати, писати, рахувати, знайомили з основами релігійних знань і правової поведінки в суспільстві.

² Боецій С. Розрада від філософії / Пер. з лат., за заг. кер. А. Содомора. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 146 с.

³ Cassiodorus A. Epistulae the odericia nae variae. Aurelius Cassiodorus. URL: <http://antology.rchgi.spb.ru/Cassiodorus/variae.html>.

⁴ Исидор Севильский и его сочинение «О природе вещей». Социально-политическое развитие Пиренейского полуострова при феодализме. М.: Институт всеобщей истории, 1985. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus/Isidor_S/framepred2.htm.

⁵ Смирнова Е.Д., Сушкевич Л.П., Федосик В.А. Средневековый мир в терминах, именах и названиях: словарь-справочник. Минск: «Беларусь», 1999. С. 39.

⁶ Философия Иоанна Скота Эриугены. Русская историческая библиотека. URL: <http://rushist.com/index.php/philosophical-articles/2667-filosofiya-ioanna-skota-eriugeny>

⁷ Смирнова Е.Д., Сушкевич Л.П., Федосик В.А. Средневековый мир в терминах, именах и названиях: словарь-справочник Минск: «Беларусь», 1999. С. 26.

⁸ Бибухин В.В. Английский натурфилософ и богослов. М.: Мысль, 2010. Т. I. С. 77.

⁹ Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. М.: Академия, 1992. С. 108.

На противагу їм орден єзуїтів (засновник св. І. Лойола) створив цілу систему свого виховання, яке спрямоване на підготовку активних поборників католицької церкви. Вони не пропагували широкої освіти для народу, тому всі свої зусилля кинули на відкриття недоступних простим людям середніх і вищих єзуїтських шкіл, призначених для дітей феодалної знаті¹⁰.

Єзуїтські школи, які детально описані в романі доктора історичних наук Д. Райта, поділялись на колегіуми з 7-річним терміном навчання, що надавали середню освіту, та семінарії – вищі освітні заклади з 6-річним терміном навчання. Ці заклади були інтернатного типу і, як правило, розміщувались у просторих спорудах із добрим обладнанням, де дотримувались відмінної чистоти та порядку. Режим дня і навчальний рік були побудовані з умілим чергуванням занять і відпочинку (часті свята, тривалі перерви). Велика увага приділялась фізичному розвитку вихованців через впровадження гімнастики, ігор. Усе це приваблювало сюди дітей із багатих аристократичних сімей.

Єзуїтами була розроблена методика навчання, коли майже весь навчальний матеріал засвоювався під час шкільних занять. Щоденно проводилось повторення матеріалу, вивченого перед цим. У кінці тижня повторювали матеріал за тиждень, у кінці місяця – за місяць, у кінці року – за рік. Від учителів вимагалось уміння ясно викладати, поступово переходити від легкого до важкого. Кожне заняття вчителя, кожне його слово регламентувались шкільними статутами¹¹. Натомість, будучи релігійними навчальнимикладами аристократичної молоді, єзуїтські школи мали на меті формування правосвідомості учнів у напрямі дотримання канонів католицизму, а не поваги до світських законів, які вважались рудиментами язичництва.

У XII–XIII ст. з метою поширення знань, зокрема в галузі права, з'являється особлива форма вищих навчальних закладів – університети. У певному сенсі попередниками університетів були деякі навчальні заклади класичної давнини: філософська школа в Афінах (IV ст. до н. е.), школа права в Бейруті (III–VI ст.), Імператорський університет у Константинополі (424 – 1453 рр.), а найстаршим у світі постійним вищим навчальним закладом, що діє, вважається Університет Аль-Карауїн, який було засновано у 859 році в місті Фес (Марокко), як духовний та освітній центр ісламського світу. Їхня організація та програма окремих курсів нагадують середньовічні. Наприклад, в Бейруті існував обов'язковий п'ятирічний академічний курс із певними циклами, в Константинополі в одному центрі було зібрано вчителів граматики, риторики, філософії та права тощо¹².

Однак, попри все, середньовічний університет, безсумнівно, був продуктом саме західноєвропейської середньовічної цивілізації, оскільки саме середньовічні європейські вчені, невдоволені ігноруванням церковною школою нових знань, у XII ст. вперше почали об'єднуватись у позацерковні вищі школи, які називались університетами¹³. «До XII ст. вони розквітли настільки, – писав англійський соціолог Дж. Бернал, – що були спроможні стати університетами із жорсткими курсами вивчення семи вільних мистецтв, філософії, права та найвищого ступеня освіти теології»¹⁴.

В університетах, як пише професор П. Самігін, вивчалось богослов'я (виклад і тлумачення християнського віровчення), право (наука про закони та їхнє застосування), медицина. Заняття у всіх університетах велися латинською мовою. Поширеними формами занять в університетах були такі:

- лекції – викладач, що називався професором або магістром, читав уривки з книг і пояснював їхній зміст, а студенти на слух записували висловлені ним думки: така форма занять пояснювалася тим, що рукописні книги коштували дорого й далеко не всі студенти (лат. *students* – такий, що займається) їх мали;
- диспути (від лат. *disputare* – міркувати, сперечатися) – словесні суперечки на заздалегідь оголошену тему; учасники диспуту (вони могли бути як викладачами, так і студентами) захищали свою точку зору, посилаючись на Біблію та твори церковних письменників; теми диспутів нерідко були далекі від життя, але участь у них розвивала в тих, хто сперечався, вміння доводити свої думки, використовувати накопичені знання¹⁵.

¹⁰ Бёмер Г. История ордена иезуитов. М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. С. 7.

¹¹ Райт Д. Иезуиты. М.: Эксмо, 2006.

¹² Зайченко І.В. Історія педагогіки. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки. К.: «Слово», 2010.

¹³ Нагребельний В. П. Університет. К., 2004. С. 212.

¹⁴ Бернал Дж. Наука в истории общества. М., 1956. С. 176.

¹⁵ Самігін П.С. Історія. Д.: «Фенікс», 2007. С. 90.

У XV ст. в Європі було більше ніж 60 університетів. Викладанням права славився університет у Болоньї (Італія), медицини – університет у Салерно (Італія), богослов'я – університет у Парижі, здобули популярність також університети в Оксфорді (Англія), Празі (Чехія), Кракові (Польща)¹⁶. Система управління університетами, що користувалися певною автономією щодо церкви, міських магістратів, мала елементи демократизму: виборність керівних посад (ректор, рада студентів), самоврядування.

Знання – як наукові, так і прикладні – тоді переважно концентрувалися у книгах, тому книгодрукування з перших кроків виконувало функцію обслуговування університетів, як пише вітчизняний філолог Л. Головата, і незабаром у ньому почала формуватися відокремлена гілка – власне університетське книговидання, призначене виконувати внутрішні університетські завдання, які сприятимуть розвитку науки, суспільної думки, літератури, культурних зв'язків з іншими країнами, що стимулюватиме розвиток книжкової справи¹⁷.

Наукова діяльність Середньовіччя головним чином зводилася до абстрактного мислення й лише незначною мірою спиралася на експеримент, оскільки ще не ставила перед собою прагматичної мети, не втручалася у природний хід подій, а намагалася зрозуміти світ у процесі споглядання¹⁸.

Як зазначається в історичній літературі, у тодішній науці вирізнялося чотири напрями:

- фізико-космологічний, який ґрунтувався на положеннях учення про рух натуральної філософії Аристотеля та об'єднував сукупність фізичних, астрономічних і математичних знань, що підготували засади для розвитку математичної фізики Нового часу;
- вчення про світло – «метафізика світла» – усталене в античній, і особливо середньовічній, культурі уявлення про світло як першофеномен світу, що об'єднує в собі все суще. Поєднуючи у своїй природі несумісні засновки й будучи споконвічно пов'язаним із поняттями «порядку», «числа», «відносини», а отже, з «розумом», «істиною», «словом», світло грає роль посередницької ланки, скріплює в єдине онтологічне ціле тілесне та духовне (в макро- і мікрокосмі), чуттєве й розумово пізнане, речове й ідеальне, тваринне і нетваринне¹⁹;
- наука про живе, яка охоплювала комплекс питань про душу як джерело рослинного, тваринного та людського життя, в дусі аристотелізму;
- астрологічно-медичний, зокрема алхімічний²⁰.

Однак, на наш погляд, треба погодитися з італійським філософом У. Еко, що «середні віки по-своєму зберегли спадщину минулого, але не для того, щоб, зручно влаштувавшись у ньому, поринути в зимову сплячку, а щоб постійно заново перекладати його й використовувати, це був бриколаж у гігантських масштабах на межі ностальгії, надії та розпачу. За всієї зовнішньої нерухомості й догматизму це була, як не парадоксально, мить «культурної революції». Увесь процес, природно, супроводжувався епідеміями й кривавими побоїщами, нетерпимістю й смертю. Ніхто не каже, що нові Середні віки відкривають нам нескінченно веселу перспективу. Як казали китайці, коли бажали послати кому-небудь прокляття: «Щоб тобі довелось жити в епоху змін»²¹.

Американський філолог Е. Кассіпер з цього приводу наголошував: «в Середньовіччі різноманітні напрями духовної творчості – право, наука та мистецтво, метафізика та історія – пов'язані загальним, виключно релігійним інтересом. Сьогодні вони відокремлені, самостійні та отримали власні підвалини, а також центр»²².

Лише в епоху Відродження починає відбуватися певна децентралізація духовного життя, оскільки її попередній зв'язок із церквою та релігією поступово послаблюється. У XV–XVI ст. назустріч тенденції теоретично-філософського подолання розрізнення між «технічним» і «природним» йде зняття меж між теоретиком-вченим та практиком-художником чи інженером. Людина-митець Відродження намагається побачити закон побудови природних речей, створених Богом. Лише в період Відродження людина починає

¹⁶ Там само. С. 91.

¹⁷ Головата Л.В. Университеты и научное книгоиздание (2-я пол. XVIII – 1-я четв. XIX в.). М.: Кн. палата, 1990. С. 115–116.

¹⁸ Захарків О.Т. Культурологія. Львів: Каменяр, 2001. С. 64.

¹⁹ Лосев А.Ф. История античной эстетики в 8 т. М.: Фолио; АСТ, 2000. Т. 2. С. 424.

²⁰ Теорія та історія світової та вітчизняної культури. Львів: «Каменяр», 1992. С. 18.

²¹ Еко У. Середні віки вже розпочалися. Політологія. URL: <http://www.osvita.org.ua/library/politics/2727>.

²² Гайденко П.П. Эволюция понятия науки. Становление и развитие первых научных программ. М.: Наука, 1980. С. 506.

відчувати себе творцем – справжнім майстром, праця якого нічим не обмежена, тому дуже символічного значення отримує постать художника – людини, наділеної творчими здібностями²³.

Висновки. Університети епохи Середньовіччя стали підґрунтям для формування ефективної методології знання та системи викладання, що справило значний позитивний вплив на розвиток правосвідомості студентської молоді. Вони не тільки стали моделлю сучасного класичного вищого навчального закладу, а й заклали основи наукової та просвітницької діяльності в галузі формування правосвідомості населення, яка є не тільки формою суспільної свідомості, а й у поєднанні з політичною, моральною, філософською та іншими формами свідомості відображає суспільне буття та стала протиположною намаганням реакційного духоуєнства та можновладної верхівки суспільства не допустити значного підвищення освіти широких мас населення, оскільки вбачали в цьому реальну загрозу для своєї влади.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню процесу виникнення, становлення та утвердження багатоступінчастої системи освіти як важливого фактора формування правосвідомості особистості епохи Середньовіччя. Особливу увагу автор приділяє вивченню впливу релігійних догматів та ідеологічних настанов, а також правового навчання на розуміння правил прийнятної поведінки індивідуума як характерної ознаки середньовічного періоду генезису соціуму. Згідно з результатами дослідження, автор робить висновок, що саме середньовічні університети стали основою для формування ефективної методології знання та навчальної системи, яка мала суттєвий позитивний вплив на розвиток правової свідомості студентської молоді. Вони не тільки стали моделлю сучасного класичного вищого навчального закладу, а й заклали основи наукової та освітньої діяльності у сфері формування правової свідомості населення, що є не лише формою суспільної свідомості, але й поєднана з політичними, моральними, філософськими та іншими формами свідомості та відбиває соціальне буття особи.

Summary

The article is devoted to the study of the process of the emergence, establishment and consolidation of a multi-stage system of education as an important factor in the formation of the consciousness of the personality of the Middle Ages. The author pays particular attention to the study of the influence of religious dogmas and ideological guidelines, as well as legal studies on the understanding of the rules of acceptability of the individual's behaviour as a characteristic feature of the medieval period of the genesis of society. According to the results of the research, the author concludes that it was the universities of the Middle Ages that became the basis for the formation of an effective methodology of knowledge and teaching system, which had a significant positive impact on the development of the legal consciousness of student youth. They not only became a model of the modern classical higher educational institution, but also laid the foundations for scientific and educational activities in the field of formation of the legal consciousness of the population, which is not only a form of social consciousness, but also in combination with political, moral, philosophical and other forms of consciousness reflects social being.

Використана література:

1. Література Середньовіччя / Автор-укладач Т.В. Баратова. Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2001. 64 с.
2. Боецій С. Розрада від філософії / Пер. з лат., за заг. кер. А. Содомора. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 146 с.
3. Cassiodorus A. Epistulae the odericia nae variae. Aurelius Cassiodorus. URL: <http://antology.rchgi.spb.ru/Cassiodorus/variae.html>.
4. Исидор Севильский и его сочинение «О природе вещей». Социально-политическое развитие Пиренейского полуострова при феодализме. М.: Институт всеобщей истории, 1985. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus/Isidor_S/framepred2.htm.
5. Смирнова Е.Д., Сушкевич Л.П., Федосик В.А. Средневековый мир в терминах, именах и названиях: словарь-справочник. Минск: Беларусь, 1999. 383 с.
6. Философия Иоанна Скота Эриугены. Русская историческая библиотека. URL: <http://rushist.com/index.php/philosophical-articles/2667-filosofiya-ioanna-skota-eriugeny>

²³ Там само. С. 507.

7. Библихин В.В. Английский натурфилософ и богослов. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. М.: Мысль, 2010. 654 с.
8. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Пер.с фр.; общ. ред. Ю.Л. Бессмертного, послесл. А.Я. Гуревича. М.: Изд. группа Прогресс, Прогресс Академия, 1992. 376 с.
9. Райт Д. Иезуиты / Пер. с англ. С.В. Головой, А.М. Голова. М.: Эксмо, 2006. 464 с.
10. Зайченко І.В. Історія педагогіки. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки: навч. посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 624 с.
11. Історія освіти та педагогічної думки: підручник для студ. вищ. навч. закладів. М.: Изд-во ВЛАДОС – ПРЕС, 2003. 352 с.
12. Нагребельний В.П., Самойленко О.О., Самохвалов В.П. Університет. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 6: Т–Я. К., 2004. 768 с.
13. Бернал Дж. Наука в истории общества. М.: Изд-во «Иностранной литературы», 1956. 736 с.
14. Самигин П.С. Історія. 7-е вид. 7-е. Д.: «Фенікс», 2007. 478 с.
15. Головата Л.В. Университеты и научное книгоиздание (вторая половина XVIII – первая четверть XIX в.). Книга. Исследования и матер. Сб. 60. М.: Кн. палата, 1990. С. 115–131.
16. Захарків О.Т. Культурологія. Львів: Каменяр, 2001. 165 с.
17. Лосев А.Ф. История античной эстетики в 8 т.М.: Фолио; АСТ, 2000. Т. 2. 846 с.
18. Горбач Н.Я, Гелей С.Д., Російська З.П. та ін. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: підручник. Львів: Каменяр. 1992. 166 с.
19. Еко У. Середні віки вже розпочалися. Політологія. URL: <http://www.osvita.org.ua/library/politics/2727>.
20. Гайденко П.П. Эволюция понятия науки. Становление и развитие первых научных программ / Отв. ред. И.Д. Рожанский. М.: Наука, 1980. 568 с.

Nataliia Brovko,

PhD Law Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of History, State and Law Theory, State Building

Bila Tserkva National Agrarian University